

PRA، اصول و راهکارها و توانمندسازی آبخیزنشینان در راستای توسعه پایدار: مطالعه حوزه

آبخیز تنگ بستانک استان فارس

الهام جمالی مقدم، سیروس آرمان و مهدی نوربخش

به ترتیب کارشناسان ارشد اقتصاد کشاورزی، سازه های هیدرولیکی و هیدروکلیماتولوژی شرکت مهندسی مشاور پورآب

چکیده

در سالهای اخیر، مشارکت جدید و اجرای طرحهای مختلف بویژه طرحهای آبخیزداری با مشارکت ساکنان روستاها، از توجه خاصی برخوردار شده است. بر همین اساس و با توجه به اهمیت مشارکت مردم در امور توسعه پایدار به ویژه در سطح روستاها، طرح مشارکت مردمی منطقه تنگ بستانک با هدف توانمندسازی مردم و آماده سازی آنها جهت مشارکت در امر اجرا، بهره برداری و نگهداری از طرحها به ویژه در حیطه امور آبخیزداری و حفاظت از منابع آب و خاک در مناطق روستایی علی آباد علیا، علی آباد سفلی، منگان و جیدرزار از توابع شهرستان مرودشت در بخش کامفیروز استان فارس، در طول سالهای ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۶ انجام گرفته است. در این راستا، چندین روش در مبحث PRA شامل مصاحبه های غیر سازماندهی شده، بحث های گروهی، ترسیم نقشه و مدلسازی به صورت مشارکتی و رتبه بندی به کار برده شده اند. بدین منظور جلسات مختلفی به منظور تبیین اهداف طرح و آموزش نحوه حل مسائل و مشکلات در منطقه برگزار گردید و امکانات و توانمندیهای منطقه تفکیک و مورد بررسی قرار گرفت. سپس با کمک پیشتازان، توانمندیهای بالقوه و بالفعل موجود در منطقه اولویت بندی گردید. در مرحله بعد، مشکلات تقسیم بندی شد و گروه های کاری و انجمن های محلی مختلف متناسب با شرایط و نیاز منطقه، با استفاده از روستائیان و پیشتازان تشکیل شد که نهایتاً منجر به تشکیل یک شرکت تعاونی توسعه پایدار گردید که در حال حاضر توسط افراد محلی اداره می شود و مدیریت منابع انسانی و مالی را بالاخص در زمینه حفظ منابع آب و خاک و حوزه آبخیز برعهده دارد و در این راستا اجرای طرحهای مختلف اشتغال زا، درآمدزا و آبخیزداری را در دستور کار دارد. در مجموع میتوان گفت که مهمترین رهیافت این اقدام، توانمندسازی مشارکتی جوامع محلی با روش ارزیابی مشارکتی روستایی بوده است که توانسته است به نتایج ارزشمندی منجر شود. لذا در این مطالعه روند دستیابی به فرایند توسعه پایدار با استفاده از ابزارهای PRA تدوین و ارائه گردیده است.

کلمات کلیدی: توانمندسازی، ارزیابی مشارکتی، رتبه بندی، توسعه پایدار

مقدمه

توسعه پایدار طبق تعاریف رایج با مبانی اقتصادی، توسعه ای است که نیاز نسل حاضر را بدون به مخاطره انداختن نسل های آینده تأمین نماید. توسعه پایدار روستایی عبارت است از فرایند کمک به مردم روستایی از طریق اولویت بندی نیازهایشان، فعال نمودن آنها و سرمایه گذاری در زمینه ایجاد زیرساخت ها و ارائه خدمات اجتماعی، برقراری عدالت و برابری با توجه به ظرفیت های محلی و تضمین سلامتی و امنیت آنها به ویژه زنان (نوری و غفاری، ۱۳۸۵). از سوی دیگر، بررسی نتایج طرح های توسعه روستایی و کشاورزی در نیمه دوم قرن بیستم نشان می دهد که این طرح ها از موفقیت و پایداری چندانی برخوردار نبوده یا اینکه با شکست مواجه شده اند. از نظر پژوهشگران علل

عدم موفقیت عبارت از مشارکت ندادن بهره برداران، عدم استفاده از دانش و اطلاعات کاربردی و در نظر نگرفتن خواسته ها و انتظارات روستائیان در طرح ها می باشد. (عریبون، ۱۳۸۵). در سالهای اخیر، مشارکت جدید و اجرای طرحهای مختلف بویژه طرحهای آبخیزداری با مشارکت ساکنان روستاها، از توجه خاصی برخوردار شده است. بر همین اساس و با توجه به اهمیت مشارکت مردم در امور توسعه پایدار به ویژه در سطح روستاها، طرح مشارکت مردمی منطقه تنگ بستانک با هدف توانمندسازی مردم در مناطق روستایی علی آباد علیا، علی آباد سفلی، منگان و جیدرزاز از توابع شهرستان مرودشت در بخش کامفیروز استان فارس به مدت ۲ سال در طول سالیان ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۶، اجرا گردیده است.

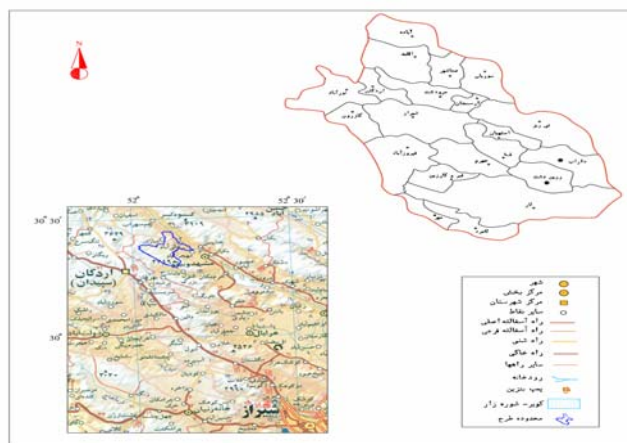
سوابق تحقیق:

در زمینه طرح های ارزیابی مشارکتی روستایی، تحقیقات فراوانی در کشورهای مختلف صورت گرفته است. چمبرز (۱۹۹۲)، برای اولین بار به تبیین مفاهیم روش *Participatory Rural Appraisal* (PRA) و مزایا و چالش های آن پرداخت. بر این اساس از دیدگاه وی، اهمیت به کارگیری روش ارزیابی مشارکت روستایی از آن جا مشهود میگردد که درجه اعتبار و واقعیت اطلاعات محلی که از این روش جمع آوری می شود، بیشتر از روشهای سنتی میباشد. افزون بر آن که بر اساس روش PRA، تغییر در دیدگاه های محلی از حالت انفعالی به فعل، از حالت گفتاری به دیداری، از روش اندازه گیری به مقایسه و از استخراج اطلاعات به توانمندسازی مردم محلی رخ می دهد. از جمله پژوهشهای دیگری که به اجرای مفاهیم روش ارزیابی مشارکت روستایی پرداخته است، میتوان به عملکرد بانک جهانی در کشور مراکش در سال ۱۹۹۳، اشاره نمود که هدف آن افزایش میزان مشارکت زنان در فرایند توسعه بوده است. رهیافت مذکور توسط گروهی از محققین آمریکایی در برخی از مناطق روستایی مراکش در یک دوره زمانی ۴ ماهه در ۵ نقطه به مرحله اجرا درآمد که در ابتدا با مخالفتهای شدید مسئولین ذیربط مواجه گردید، اما پس از برگزاری سمینارهای چند روزه و بیان ادله و شواهد کافی توسط متخصصین امر، فرایند ارزیابی مشارکتی ادامه یافت. توسعه این روش عمدتاً بر اساس یادگیری تجسمی استوار گردید و بر مبنای آن با تأکید بر توانمندیها و پیشینه تاریخی مناطق روستایی، روستائیان با نحوه اولویت بندی مشکلات و برخورد با مسائل کوتاه مدت و بلندمدت آشنا شدند. همچنین راشل (۱۹۹۷)، به بررسی مفاهیم روش PRA پرداخت و تجربیات انجام شده توسط یک بخش غیردولتی را در زمینه اجرای طرحهای مشارکتی در مناطق روستایی و حاشیه نشین شهری سنگال ارزیابی نمود. نتایج بدست آمده از این مطالعه حاکی از آن بوده است که موفقیت و یا شکست روش PRA اساساً به تسهیلگر، زمینه های نهادی و رفتاری محلی که افراد در آن زندگی می کنند و نیز به درجه درک و آگاهی و شناخت فرد از جامعه روستایی بستگی دارد. در پروژه ای که توسط سازمان خواربار و کشاورزی (FAO) در کشور پاکستان اجرا گردید، به دلیل آن که حفاظت از منابع طبیعی امری مهم در زندگی ساکنان حوزه های آبخیز به شمار می رود، توجه عمده بر روی تلفیق مشارکت افراد با امر حفاظت از منابع طبیعی متمرکز گردید. در طول این پروژه که از سال ۱۹۹۲ تا سال ۱۹۹۷ در پاکستان فعالیت نمود، به زنان فرصت داده شد تا اعتماد به نفس خود را از طریق بیان نظرات و مشارکت در امر تصمیم گیری افزایش دهند. دسترسی به اعتبارات و کسب درآمد از طریق ایجاد فعالیت های درآمدزا نیز به زنان شخصیت و اعتماد به نفس بخشید. همزمان با تشکیل و ایجاد ارتباطات منسجم در بین زنان و نیز توجه به نیازهای مطرح شده توسط آنها در جریان اجرای PRA، برنامه ای نیز به منظور افزایش مشارکت و آگاهی زنان در رابطه با

مسائل زیست محیطی دنبال گردید. در بررسی دیگری که در روستاهای دورافتاده غرب نپال انجام شد، ناومی، آپادایا و آچاریا (۲۰۰۰)، به ارزیابی مشارکت روستایی در بین پرورش دهندگان زنبور عسل پرداختند. لذا زنان و مردان منطقه با استفاده از تکنیک های معمول PRA، نظیر اولویت بندی منابع درآمدی، ترسیم دیاگرام ون، تقویم زراعی، نقشه منابع و برنامه زمان بندی فعالیتهای روزانه و فصلی، با مفاهیم این روش آشنا گردیدند. به نحوی که در انتهای طرح، آموزش دیدگان قادر بودند که اهمیت نسبی فعالیت های مختلف نظیر پرورش زنبور عسل، دام، زراعت و ... را درک نمایند و به مقایسه آنها با یکدیگر پردازند. دایل و کراسنی (۲۰۰۳)، در راستای اجرای برنامه های آموزشی زیست محیطی، فعالیت های گسترده ای را در بین ۶ شهر ایالات متحده هدایت و ارائه نمودند که بر اساس آن، گروهی از جوانان جهت تسهیلگری امور PRA در بین باغداران مناطق مذکور آموزش دیده و هدایت گردیدند. بر این مبنای پس از آشنایی با مفاهیمی نظیر ترسیم نقشه به صورت مشارکتی، رسم دیاگرام جریان منابع، تقویم زراعی و ... تمایل و علاقه جوانان، آموزش دهندگان و باغداران به مشارکت در این گونه فعالیت ها افزایش یافت. لذا در پایان، هدف نهایی طرح که عمدتاً آموزشی- تحقیقی بود، برآورده گردید.

روش تحقیق:

حوضه مورد مطالعه در این بررسی، تحت عنوان حوضه آبخیز تنگ بستانک در حدود ۸۰ کیلومتری شمال غرب شهرستان شیراز و در موقعیت جغرافیایی $29^{\circ} 43' 52''$ تا $29^{\circ} 36' 13''$ شرقی و $52^{\circ} 16' 30''$ تا $52^{\circ} 18' 25''$ شمالی واقع شده است. این حوضه از نظر تقسیمات حوضه های آبریز کشوری، جزء حوضه آبریز نیریز و شیراز بوده که آبهای آن پس از وارد شدن به رودخانه کر، وارد دریاچه بختگان می شود. شکل (۱)، موقعیت منطقه را نشان می دهد. اجرای طرح برنامه ریزی مشارکتی به روش PRA در منطقه تنگ بستانک که با هدف توانمندسازی ساکنان منطقه و آماده سازی آنها جهت مشارکت در امر اجرا، بهره برداری و نگهداری از طرحها به ویژه در حیطة امور آبخیزداری و حفاظت از منابع آب و خاک صورت گرفته است، طی چند مرحله در دوره دو ساله ۸۴ تا ۸۶ اجرا شده است.

ترتیب به کارگیری ابزارهای PRA:

تکنیک های PRA، می توانند بسته به موضوع مورد جستجو، با یکدیگر به روش های مختلفی ترکیب گردند. ترسیم نقشه و مدلسازی، شیوه های خوبی برای شروع می باشند، به دلیل آن که چندین تن از مردم را دخیل می کند، مباحث بیشتری را شبیه سازی می نماید و به اعضای گروه PRA کمک می نماید تا دیدگاهی کلی نسبت به منطقه داشته باشند.

در مرحله بعد رتبه بندی وضعیت رفاهی، روش مناسبی می باشد که در زمانی که درجه ای از فضای صمیمی و توأم با تفاهم بین تسهیلگران و روستائیان ایجاد شد، حساسیت نسبی رفاهیات ساکنان منطقه را نشان می دهد. اما وضعیت و موقعیت فعلی منطقه نیز می تواند با استفاده از نقشه ها و مدلسازی ترسیم گردد، اما تمرین رسم دیاگرام فصلی و تاریخی تغییرات و روندها را در طول یک سال یا بیشتر نشان خواهد داد. اولویت بندی ترجیحات ابزاری مناسب در شروع یک مصاحبه گروهی است و به تمرکز بر روی بحث کمک می کند. پس از آن، بحث و تبادل نظر فردی نیز می تواند بین اعضاء گروه صورت گیرد و دلایل این اختلافات به بحث گذاشته شود. در مجموع چندین روش در مبحث PRA شامل مصاحبه های غیر سازماندهی شده، بحث های گروهی، ترسیم نقشه و مدلسازی به صورت مشارکتی، تحلیل روند، دیاگرام فصلی، رتبه بندی (اولویت بندی ترجیحات) و ... به کار برده می شوند. جدول (۱) هر یک از ابزارهای مذکور را بر اساس اهداف ارائه می نماید.

جدول (۱): مشخصات ابزارهای PRA

نام ابزار	اهداف
ترسیم نقشه منابع از دیدگاه اجتماعی	توزیع جاده ها، جنگل ها، منابع آب، نهادها و سازمان ها را نشان می دهد. تعداد خانوارها، ترکیب قومی و سایر مشخصات و ویژگی های اجتماعی - اقتصادی اش را مشخص می کند.
تقویم فصلی	تراکم کاری زنان و مردان را در فصول مختلف نشان می دهد. یادگیری در مورد الگوهای کشت، سیستم های کشاورزی، تقسیم بندی جنسی نیروی کار، کمبود غذا، شرایط و وضعیت آب هوایی از این طریق امکان پذیر است.
رتبه بندی وضعیت رفاه اقتصادی	شناخت و درک معیارهای رفاهی مردم منطقه شناسایی ویژگی های اقتصادی - اجتماعی و رفاه نسبی خانوارها و گروه ها
برنامه ریزی فعالیت روزانه	شناسایی و تعیین الگوهای فعالیت مبتنی بر تقسیم بندی جنسی نیروی کار (براساس ساعات کاری) و مشخص نمودن تراکم کاری روزانه زنان و مردان، مدت زمان کاری و تعیین اوقات فراغت و وقت آزاد آنها که می توانند در طول آن به فعالیت های اجتماعی و توسعه ای بپردازند.
تجزیه و تحلیل منابع	نشان دهنده دسترسی و میزان کنترل منابع خصوصی، محلی و دولتی براساس جنسیت (زن یا مرد) می باشد.
ترسیم نقشه میزان ارتباطات	شناخت برابری ها یا نابرابری ها بر اساس میزان ارتباطات زنان و مردان با دنیای بیرون
ماتریس تصمیم گیری (Decision-making Matrix)	درک و شناخت نحوه تصمیم گیری در مورد فعالیت های کشاورزی
دیاگرام ون (Venn diagrams)	تعیین فعالان کلیدی منطقه (پیشندان) و ایجاد ارتباط آنها با روستائیان و مردم محلی
رتبه بندی زوجی (Pair-wise ranking)	شناخت و اولویت بندی مسائل و مشکلات تجربه شده به وسیله زنان و مردان

ماخذ: (FAO 2001).

کاربرد روش های مذکور دارای نقاط قوت و ضعف می باشد. از دیدگاه مثبت PRA به افراد کمک میکند تا پویایی در جامعه محلی شان درک کنند. همچنین PRA، به مروجین کمک می نماید تا رابطه بهتری با محلی ها برقرار کنند و

بالعکس. در مجموع روش مذکور اطلاعات دقیق و قابل قبولی را فراهم مینماید. از دیدگاه منفی، علی‌رغم تمامی ابزارهایی که برای جلب مشارکت زنان به کار برده میشود، PRA میزان توقعات را در برخی اوقات بسیار افزایش می‌دهد. در حوضه مورد بررسی- با توجه به شرایط اجتماعی و فرهنگی حاکم- از برخی از ابزارهای مذکور استفاده گردید. در این راستا از جمله ابزارهای PRA که در زیرحوضه آبخیز تنگ بستانک انتخاب گردید، موارد ذیل را میتوان نام برد:

- **برگزاری جلسات گروهی:** این جلسات در روستا به منظور معرفی تیم و اهداف پروژه برگزار می‌شد.

- **تمرین ترسیم نقشه:** ترسیم نقشه، جنبه مهمی از PRA می‌باشد. گروه‌های اولیه نقشه‌هایی را از روستا و منازل مسکونی ترسیم کردند. در ادامه زنان نقشه‌های اجتماعی را در رابطه با وضعیت توزیع قبیله‌ای و اقتصادی- اجتماعی روستاها ترسیم نمودند. ترسیم نقشه منابع که موقعیت و مالکیت منابع آب و زمین روستا را نشان می‌دادند نیز از جمله دیگر فعالیتهای آبخیزنشینان به شمار میرفت.

- **مصاحبه‌های فردی نیمه سازماندهی شده:** این گونه مصاحبه‌ها با زنان موفق در مدیریت روستا و دیگر زنان کلیدی که تمایل داشتند نقش هدایتگر را در گروه‌ها و جلسات برعهده بگیرند، ترتیب داده میشد. شایان ذکر است که در طول مصاحبه، تیم پروژه اطلاعاتی را در مورد روابط فامیلی درون روستا، مراسم ازدواج و سایر فعالیتهای کشاورزی مرتبط با مبحث مالکیت زمین و سطوح درآمدی خانوار جمع‌آوری نمود.

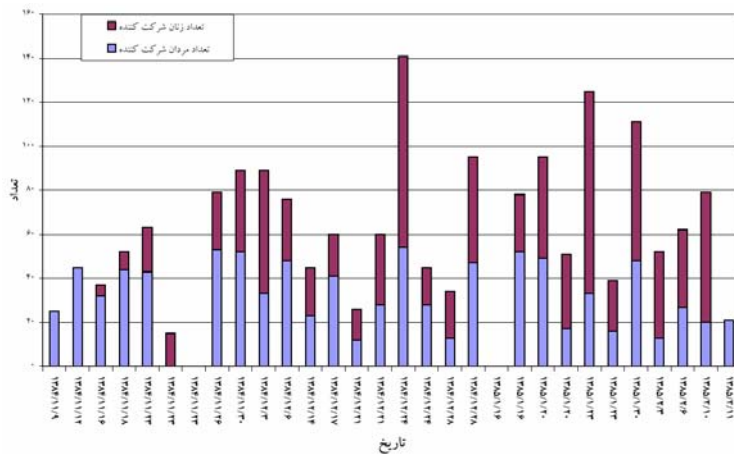
- **رتبه بندی زوجی:** با بهره گیری از این روش ساکنان منطقه با نحوه اولویت بندی مشکلات و نیازهای موجود آشنا گردیدند و از این طریق قدرت تجزیه و تحلیل خود را افزایش دادند.

- **بازدیدهای روستا به روستا:** زمانی که برنامه‌های مشارکتی توسعه پیدا کرد و تقویت شد، انجمن های فعال جهت بازدید و یا شرکت در جلسات در سایر مناطق اقدام نمودند.

نتایج و بحث:

وجود افراد پیشگام در جامعه روستایی اهمیت زیادی در جلسات مشارکت مردمی دارد. این افراد ممکن است در قشرهای مختلف اجتماعی قرارداداشته باشند. به بیان دیگر اعتقاد و ایمان قلبی و دارا بودن حس مشارکت جویی در گروهی از افراد، شور و هیجان خاصی را برای جلب مشارکت روستاییان ایجاد می‌نماید. راههای گوناگونی جهت شناسایی افراد تأثیر گذار و پیشتاز در هر منطقه‌ای وجود دارد که از آن جمله می‌توان به تکمیل پرسشنامه و جمع آوری اطلاعات پیرامون اعضای شورای اسلامی روستاها، تلاش گران عرصه‌های مختلف اقتصادی و زنان و دختران فعال منطقه اشاره نمود. لازم به ذکر است که در منطقه تنگ بستانک، علی‌رغم نتایج استخراج شده از پرسشنامه‌ها، اعضای شورا و افراد فعال در عرصه‌های اقتصادی در گذشته، حضور اندکی در جلسات مشارکت مردمی حاضر داشتند.

لذا دفعات حضور افراد در جلسات مشارکتی به عنوان ملاک گزینش افراد پیشنهادی که تأثیرگذاری زیادی بر سایر افراد داشتند، لحاظ گردید.

نمودار (۱): وضعیت تعداد شرکت کنندگان در جلسات مشارکتی منطقه تنگ بستانک

جهت اجرای طرح‌های مشارکتی پس از شناسایی پیشتازان منطقه، لازم است که اهداف طرح از طریق کارگاه‌های آموزشی، ترویجی و تورهای مختلف تبیین و توجیه شود. بدین منظور در جلسات مداومی که در محل مدرسه راهنمایی واقع در روستای علی آباد علیا، برای ساکنان و بویژه پیشتازان منطقه برگزار گردید، اهداف طرح به منظور آماده سازی و توانمندسازی آنها مورد بررسی قرار گرفت.

شکل (۲): نمایی از جلسات برگزار شده در روستای علی آباد علیا

همچنین به منظور آشنایی با اهداف بلندمدت طرح، جمعی از ساکنان روستا اعم از زن و مرد، در روز توسعه روستای لپویی، با مشارکت کارشناسان مربوطه، در مراسم با شکوه این روز شرکت نمودند.

شکل (۳): بازدید مردم روستاهای منطقه از منطقه توسعه یافته لپویی در استان فارس

از سوی دیگر، جایگاه پیشتازان و توانایی آنها در راستای حل مسائل و مشکلات منطقه، در جلسات متعددی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. همچنین پس از برگزاری جلسات اولیه، اطلاعات کلی در رابطه با وضعیت دامداری و کشاورزی، قومیتها و فعالان گذشته منطقه در امر توسعه شامل جوانان، بانوان، اعضاء شورای فعلی و سابق و سایر اطلاعات عمومی منطقه تنگ بستانک، با حضور تعدادی از ساکنان روستاهای منطقه صورت گرفت و پس از تعیین گروه کاری مذکور، جهت جمع‌آوری اطلاعات جمعیتی، وضعیت مهاجرت، اشتغال ساکنان، وضعیت سواد و نیز مشکلات اهالی و اولویت‌بندی آنها از پرسشنامه تدوین شده بر اساس نیازهای منطقه بهره گرفته شد. بدین منظور

روستاهای منطقه به چندین بخش تقسیم گردید و پس از کدگذاری هر بخش، وظایف کاری آن‌ها در روستاها مشخص شد. علاوه بر این به منظور آشنایی گروه با نحوه انجام کار، چندین پرسشنامه به صورت نمونه توسط کارشناسان تکمیل گردید. همچنین به منظور بررسی دقت انجام کار، طی چندین جلسه پس از آن نیز، کارشناسان به منطقه مراجعت نموده و از طریق آمارگیری از کل منطقه با همکاری ساکنان روستاهای تابعه صورت گرفت. جدول (۲) برخی از نتایج حاصل از سرشماری آماری صورت گرفته با همکاری ساکنان منطقه را نشان می دهد.

جدول (۲): وضعیت عمومی منطقه بر اساس سرشماری مردمی

درصد مردان منطقه		درصد زنان منطقه		کل جمعیت منطقه (نفر)
۵۲		۴۸		۳۷۳۵
درصد افراد آموزش دیده	درصد بیکاری	درصد بیسوادی	درصد مهاجرت دائم	درصد مهاجرت موقت
۷/۸	۹/۴	۲۱/۷	۱/۷	۱۱/۸

مأخذ: اطلاعات محلی و تجزیه و تحلیل محققین

بر اساس اطلاعات جمع آوری شده کل جمعیت منطقه ۳۷۳۵ نفر می باشد که اکثریت آنها را مردان تشکیل می دهند. همچنین کل مهاجرت موقت در منطقه در طول سه سال اخیر ۱۱/۸ درصد بوده که در حدود ۸/۳ درصد آن با هدف کسب کار و فعالیت صورت گرفته است. پس از آن نیز بیشترین درصد مهاجرت موقت به منظور تحصیل علم و دانش رخ داده است. از سوی دیگر بررسی وضعیت افراد آموزش دیده در منطقه نیز بیانگر آن است که آموزش ها در گذشته به صورت پراکنده و عمدتاً در زمینه های هنرهای دستی، نظیر خیاطی و بافندگی صورت گرفته است. اهمیت شناسایی نیازها و مشکلات و موانع و محدودیت‌ها نیز در کارگاههای آموزشی پیشتازان بررسی گردید. همچنین مسأله اولویت بندی مشکلات و تلاش در جهت حل مسائل به ترتیب درجه اهمیت و اولویت آنها در جلسات و کارگاههای آموزشی با حضور پیشتازان محلی مورد بررسی و تبادل نظر قرار گرفت. بدین منظور در ابتدا از پیشتازان درخواست شد که مشکلات خود را عنوان نمایند. در مجموع تعداد هشتاد مشکل ارائه شد و از میان آنها مشکلات تکراری حذف گردید و ۳۸ مشکل باقی ماند. سپس مشکلات به صورت تصادفی و در ابتدا بدون اولویت بندی مشخص شد و هر یک از مسائل و مشکلات مطرح شده توسط ساکنان روستا و تسهیلگر مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. در مرحله بعد، مقایسه‌ای بین هر یک از مشکلات با سایر مسائل صورت پذیرفت و در نهایت هر یک از مشکلات امتیازبندی گردید و اولویت بندی آنها بر مبنای مقایسه امتیازات با یکدیگر انجام شد و مشکلاتی که امتیاز مشابهی را دارا بودند مجدداً با هم مقایسه شد. ماتریس نیازها، مشکلات و اولویت بندی مربوطه به عنوان نمونه برای روستاهای علی آباد علیا و علی آباد سفلی در جدول (۶) ارائه گردیده است.

افزون بر آن به منظور تعیین عمق مشکلات و ریشه یابی نیازها، مسائل و مشکلات مطرح شده به ترتیب اولویت مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. بدین ترتیب که در رابطه با هر یک از مشکلات، علل بوجود آمدن و تأثیر حل آن در منطقه بررسی گردید. علل بروز مشکلات و اثر حل آنها در روستاها با همکاری گروه مورد کنکاش قرار گرفت.

همچنین به منظور حل مسائل و مشکلات، امکانات و توانمندیهای منطقه تفکیک و مورد بررسی قرار گرفتند. در همین راستا در اختیار داشتن نیروی انسانی، سرمایه مردم، سرمایه دولت، روحیه مشارکت، امنیت، زمین، آب، طرح و برنامه و آموزش به عنوان امکانات موجود در منطقه لحاظ شد. سپس با کمک پیشتازان، توانمندیهای بالقوه و بالفعل منطقه اولویت بندی گردیدند. بر این اساس آموزش، روحیه مشارکت و امنیت، طرح و برنامه، آب، سرمایه مردم، زمین، نیروی انسانی و سرمایه دولت به ترتیب از درجه اولویت بالایی برخوردار بودند.

از سوی دیگر، ضرورت ایجاد تشکل‌های مردمی در قالب انجمن‌های شغلی و اجتماعی، در جلساتی که با حضور پیشتازان و مردم روستاهای منطقه برگزار شد، بررسی گردید. در این راستا، تشکیل انجمن‌های مختلف محلی به عنوان راه‌حلی که در مناطق دیگر تأثیرگذاری زیادی در حل مشکلات روستاها داشته است، مطرح شد. بدین ترتیب که افرادی که جزء این انجمن‌ها بودند، در گروه‌های مختلف کاری و هسته‌های مرکزی تقسیم‌بندی شده و در رابطه با مسائل مختلف مرتبط با نوع انجمن‌کاری، به بحث و تبادل نظر با اعضاء پرداختند. علاوه بر این، وجود تشکل‌های مردمی، به عنوان عاملی که می‌تواند منجر به بالابردن روحیه مشارکت، ایجاد نظم در بین اعضاء و فراهم کردن رابطه‌ای فعال بین کارشناسان امور توسعه و مردم گردد، مورد بررسی قرار گرفت. در مجموع برخی از پیشرفت‌های صورت گرفته در نتیجه اجرای طرح ارزیابی مشارکت روستایی در منطقه تنگ بستانک به شرح ذیل می‌باشد:

- ۱- حضور گسترده زنان بالاخص جوانان در جلسات توانمندسازی
- ۲- اعتمادسازی در بین افراد تحصیلکرده ای که تا قبل از اجرای طرح در گروه‌های زنجیره ای نظیر گلدکوئیست فعالیت مینمودند
- ۳- ترتیب دادن همایش یک روزه و دعوت از رؤسای محلی و ارائه مطالبات توسط ساکنان منطقه
- ۴- ملاقات با برخی از مسئولان ذی ربط و جلب نظرات آنها پیرامون حمایت از طرح‌های آتی
- ۵- توانمندی انجمن‌های محلی در زمینه اولویت بندی مشکلات بر اساس حیطه فعالیت آنها، به نحوی که تمامی انجمن‌ها در جلسات جداگانه ای به بررسی مشکلات و اولویت بندی آنها پرداخته و نتایج را به شرکت تعاونی توسعه پایدار علی‌آباد ارجاع دادند تا از طریق شرکت تعاونی به ترتیب اولویت پیگیری گردد. در این راستا دو نمونه از اولویتهای تدوین شده توسط انجمن‌های بهداشت محیط و کشاورزان ارائه گردیده است.

اولویت	انجمن بهداشت محیط
۱	غیر بهداشتی بودن آب شرب
۲	عدم کیفیت مناسب در مانگه (دهستان جنوبی)
۳	فقدان خانه بهداشت و عدم همکاری و کیفیت
۴	عدم جمع آوری زباله و دفع نامناسب
۵	غیر بهداشتی بودن محیط مدارس (سه گانه)
۶	غیر بهداشتی بودن خیزها و کارکان
۷	عدم سرویس دهی و بهداشت مکانهای تفریحی
۸	عدم آگاهی خانواده در جهت رعایت بهداشت فردی
۹	غیر بهداشتی بودن محیط روستا
۱۰	نامناسب بودن بهداشت اماکن مذهبی و مسجد
۱۱	فضای غیر بهداشتی مغازه‌ها
۱۲	نبود فضای مناسب جهت ذبح

اولویت	انجمن کشاورزان
۱	عدم مشارکت مردم
۲	نبود نیروی متخصص
۳	ندادن وام‌های بانکی درازمدت با بهره کم
۴	عدم تشکیل اتحادیه‌های کشاورزی
۵	نبود مدیریت صحیح در بخش کشاورزی
۶	تک محصولی بودن
۷	نداشتن کارخانجات کشت و صنعت و جانی
۸	نبود تعاونی خرید بموقع محصولات کشاورزی
۹	گسترش آفات نباتی
۱۰	تعیین تکلیف اراضی دیم و آبی
۱۱	عدم سرمایه گذاری از طرف دولت
۱۲	نداشتن نقشه‌های قابلیت اراضی جهت انجام طرح
۱۳	برقی نبودن چاه‌ها

جداول (۳) و (۴): اولویت بندی های صورت گرفته توسط انجمن های کشاورزان و بهداشت محیط

۶- تشکیل شرکت تعاونی توسعه پایدار علی آباد

شایان ذکر است که متداولترین ساختار مردمی مدیریت که مطالعات PRA سعی در ایجاد آن دارد، تعاونی های توسعه است که همراه با انجمنهای محلی و کمیته های مردمی موتور محرک توسعه روستایی تلقی می شود. یکی از مهمترین وظایف تعاونی های توسعه مهیا نمودن بستر اجتماعی مناسب جهت اجرای طرح های با منفعت خاص و منفعت عام می باشد. بر این اساس پس از گذشت حدود یک و نیم سال از فرایند توانمندسازی ساکنان منطقه تنگ بستانک انتخابات شرکت تعاونی برگزار شد و پنج تن از افراد بومی به عنوان اعضای هیئت مدیره انتخاب گردیدند. همچنین بر مبنای بررسی های کارشناسی صورت گرفته وظایف عمده شرکت تعاونی توسعه تنگ بستانک به شرح ذیل تدوین شد:

۱. هماهنگی و همکاری در امر حفظ، احیاء و توسعه بهره برداری بهینه از منابع و امکانات با ساکنان منطقه
  ۲. تامین اعتبارات و وام های مورد نیاز طرحها با همکاری سازمان های مربوطه
  ۳. باز کردن حسابهای سپرده و پس انداز در حوزه فعالیت شرکت در بانک کشاورزی مرودشت
  ۴. استخدام کارشناسان متخصص در امر آموزش، اجرا و بهره برداری از طرحها
  ۵. تلاش در جهت کسب اطلاعات جدید پیرامون طرحهای قابل اجرا در منطقه
  ۶. ایجاد هماهنگی بین ادارات و ارگانهای ذیربط و انجمن های تخصصی
  ۷. فراهم کردن زمینه احداث کارگاههای قالی بافی و صنایع دستی با هدف اشتغال زایی بر اساس نتایج حاصل شده و فراوانی نسبی تعداد آموزش دیدگان بافنده در منطقه
- شرکت تعاونی مذکور در حال حاضر فعالیتهای خود را در قالب اخذ وام جهت احداث بنگاه های کوچک زودبازده، دریافت سند برای منازل مسکونی، اخذ رتبه جهت اجرا و بهره برداری و نگهداری از فعالیتهای آبخیزداری در منطقه، راه اندازی کلاسهای فنی و حرفه ای در قالب طرح های مختلف بالاخص طرح هجرت و ... آغاز نموده است، ضمن آن که در زمینه اولویت بندی طرحها، از ماتریس های تدوین شده توسط انجمن ها نیز بهره می برد. جدول (۵)، وضعیت سهامداران منطقه را نشان می دهد.

جدول (۵): وضعیت سهامداران شرکت تعاونی علی آباد

نام منطقه	سال اجرای طرح	تعداد روستاهای تحت پوشش طرح	مجموع جمعیت روستاهای منطقه	تعداد افراد واجد شرایط رأی دادن	تعداد سهامداران شرکت تعاونی توسعه علی آباد
تنگ بستانک	۱۳۸۴-۱۳۸۶	۴	۳۷۷۴	۲۷۱۷	۸۲۰

بر این اساس در حدود ۳۰ درصد از افراد واجد شرایط اخذ رأی، جزء سهامداران منطقه تنگ بستانک به شمار میروند. هر چند در راه دستیابی به این فرایند با مشکلات فراوانی روبرو بوده که عمدتاً به دلیل عدم آگاهی ارگانهای ذیربط با مفاهیم و اصول طرح های مشارکتی بوده است. در این راستا، در زمینه اجرای طرح ارزیابی مشارکتی روستایی در منطقه تنگ بستانک می توان به برخی از مشکلات به شرح ذیل اشاره نمود:

- ۱- به تعویق افتادن پروژه به صورت مقطعی به عللی همچون :
  - تنشهای اجتماعی از قبیل نزاع، قتل، خودکشی و...
  - مصادف شدن با مراسم جشن، عروسی و عزاداری

- مصادف شدن با فصول کاری کشاورزان
- تنشهای ناشی از بی اعتمادی به پروژه در بدو امر
- ۲- عدم ضمانت اجرایی در رابطه با برنامه های تدوین شده توسط مردم که شامل نیازهای واقعی آنها می باشد.
- ۳- عدم همکاری برخی از ارگانها در طول اجرای طرح ها

شکل (۴): جلسات انجمن های محلی در رابطه با اولویت بندی مشکلات

در مجموع بر اساس بررسی صورت گرفته در رابطه با طرح PRA در منطقه تنگ بستانک، نکات ذیل قابل بحث و تأمل می باشند:

- ۱- PRA در صورتیکه مردم محلی نقش اصلی را در پروسه توسعه ایفا نمایند، می تواند ابزاری قدرتمند باشد.
- ۲- شواهد نشان می دهد که اطلاعاتی که توسط مردم روستایی از طریق به کارگیری روش PRA، پیرامون روستا جمع آوری می گردد، عمدتاً قابل اتکاتر می باشد.
- ۴- تکنیک های PRA، از آن چیزی که به نظر می آید، سخت تر هستند و تنها نیاز به آموزش عملی ندارند بلکه وجود مهارت در بین مجریان طرح نیز حائز اهمیت می باشد. (مهارت تسهیل گری، توانایی تغییر دادن روش کار نه اصرار بر روشی از پیش تعیین شده، خود ارزیابی تسهیلگران، میزان تمایل تسهیلگران به گوش فرادادن، انعطاف پذیری و ...)
- ۵- تسهیلگر از یک روش استاندارد و یا قوانین از پیش تعیین شده نباید استفاده کند و در تمام اوقات از بهترین قضاوت شخصی خود استفاده و استنتاج می نماید. به بیان دیگر ترکیبی از تکنیک ها براساس مهارت تیم PRA، زمان و منابع در دسترس و موضوع و موقعیت اجرای طرح به کار گرفته می شود.
- ۸- در پروژه های حفاظت از منابع طبیعی، PRA باید به سمت حفاظت از منابع سوق داده شود. به دلیل آن که مسأله حفظ منابع طبیعی، به عنوان نیاز اولیه ساکنان مناطق روستایی به شمار نمی رود.
- ۹- تعریف راهکارهایی برای بقای تعاونی های توسعه پایدار ضروری می باشد.

منابع:

ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۳)، *توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران*. تهران: نشرنی.
عربیون، ابوالقاسم (۱۳۸۵)، *((دانش بومی، ضرورتی در فرایند توسعه و ترویج))*. فصلنامه روستا و توسعه، سال
نهم، ش ۱: ۸۱-۱۳۶.

نوری، هدایت الله و غفاری، رامین (۱۳۸۵)، *((جایگاه زنان روستایی در فرایند توسعه پایدار: مطالعه موردی
استان چهارمحال و بختیاری))*. فصلنامه روستا و توسعه، سال نهم، ش ۳: ۷۳-۹۸.

Chambers, R. (1992), *Rural Appraisal: Rapid, Relaxed and Participatory*. Discussion Paper 311 . Institute of Development Studies, October 1992.

Chambers, R. (1994), *Participatory Rural Appraisal (PRA): Analysis of Experience*. WorldDevelopment.22 (9): 1253- 1268

Doyle, R. and Kransy, M. (2003), *Participatory Rural Appraisal as an Approach to Environmental Education in Urban Community Gardens*. Environmental Education Research. 9 (1)

FAO. (2001), *From Farmer to Planner & Back, Harvesting Best Practices : Case Studies from: Latin America and Asia*.

Rachel, L. (1997), *Participatory Rural Appraisal beyond Rural Settings: A Critical Assessment from the Non governmental Sector*

Saville Naomi, M. Upadhaya, S.N. and Acharya, N.P. (2000), *Participatory Rural Appraisal Investigations on Beekeeping in Remote Himalayan Village of West Nepal*. Paper for the International Aid Session of the 7 th IBRA Conference on Topical bees. 19 – 25 March 2000. Chang Mai. Thailand.

The World Bank Group. (1993), *Enhancing the Participation of Women in Development: Morocco*. The World Bank Participation SourceBook.